

ТОПЛИЧКО-ЈАБЛАНИЧКА ОПЕРАЦИЈА (10. јул - 6. август 1944)

Немачка Врховна команда оружаних снага је, с обзиром на предстојеће покрете јединица НОВЈ, преузела опсежне мере за одбрану Србије. Против концентрације јединица НОВЈ у источној Босни, Санцаку и Црној Гори, немачко командовање је припремило офанзивна дејства, како би те снаге одбацило на запад.

У исто време Вермахт је испланирао и концентрична дејства против јединица НОВЈ у југоисточној Србији, у којој се тада налазила велика слободна територија.

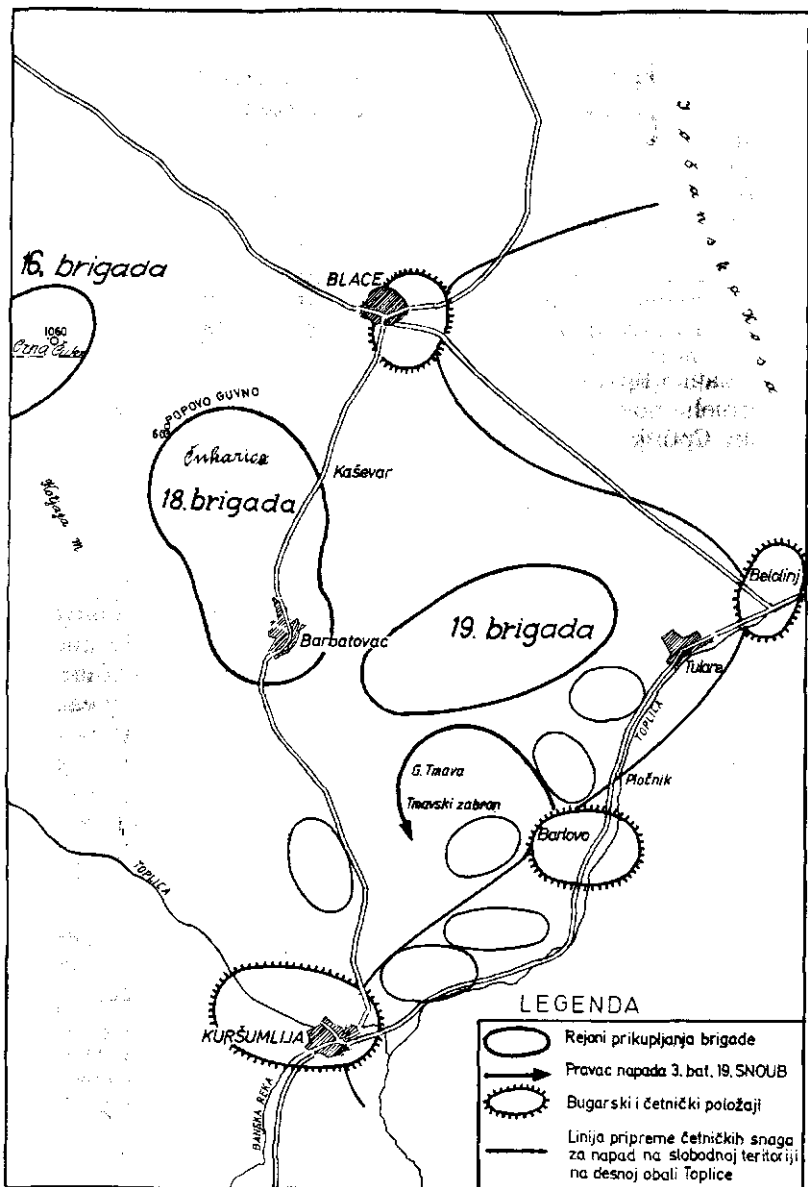
За офанзивна, концентрична дејства на слободну територију у Топлици, Јабланици и Расини немачка Команда Југоисток извела је операцију »Трумф« (»Trumpf«) којој је задатак био разбијање 21, 22, 24. и 25. српске дивизије. Ова операција, у нас позната као топличко-јабланичка¹⁷⁾ имала је за циљ да наше четири дивизије потисне на планине Петровац, Радан и Мајдан, где их је требало окружити и уништити, или до линије Орлова Чука (13 км северозападно од Врања) - Китка - Лисице - Преполац, где их је такође требало разбити. Истовремено је планирано и уништење 23. српске дивизије, која се тада налазила у рејону Сокобање и Буковика.

Операција »Трумф« је почела 10. јула 1944¹⁸⁾ и до тог времена извршено је прегруписавање окупаторских и квислиншких снага, које су заузеле следећи стратегијско-оперативни распоред:

¹⁷⁾ Оцене наших историчара, војних команданата и писаца не слажу се у тачном временском трајању ове операције. Милојица Пантелић у књизи »25. српска дивизија« наводи да је операција »у ствари, трајала од 15. јуна до почетка августа 1944«, стр. 39, а у књизи »Народноослободилачки рат Југославије«, књ. 2, стр. 254. и скица бр. 15, узима се датум од 10. јула - 4. августа. С обзиром на немачка документа »Ратни дневник Команде група армија 'Ф', аутор се одлучио на временски период од 10. јула - 6. августа 1944.

¹⁸⁾ Из »Ратног дневника Команде групе армија 'Ф', из телефонског разговора 6. јула:

»Наступни марш Бугара и четника за операцију 'Trumpf' одвија се плански. Почетак 10. 7. Из поузданих извора се сазнаје да је непријатељ дознао за

Дејства 19. српске бригаде у топличко-јабланичкој операцији; распоред 15. јула 1944.

- бугарске снаге:¹⁹⁾ 27. пешадијска дивизија у Прокупљу, Крушевцу, Куршумлији, Белољину, Лесковцу, Лебану, Брестовцу, Дољевцу и дуж железничке пруге Ниш - Врање; 22. пешадијска дивизија: Ниш, Књажевац и Бела Паланка; делови 29. пешадијске дивизије у Житорађи; штаб 1. окупационог корпуса у Нишкој Бањи;

- немачке снаге: 5. СС моторизовани полицијски пук и 5. пук за осигурање железница; ојачан 12. самосталним тенковским батаљоном;

- четничке снаге: 4. група јуришних корпуса, Расинско-топличка група корпуса; 2. косовски јуришни корпус; два пука Српског добровољачког корпуса; делови Српске државне страже и неколико четничких корпуса источно од Лужне Мораве;

- белогардејске снаге: делови Руског заштитног корпуса.

Укупно ангажованих непријатељевих војника у топличко--Јабланичкој операцији било је 27.800, са знатним мотомеханизованим снагама и авијацијом.²⁰¹

Јединице НОВЈ су имале следећи распоред.

- 21. српска дивизија: у ширем рејону Бруса,
- 24. и 25. дивизија: на територији Пусте Реке и Добрича, односно у ширем рејону Куршумлије,
- 22. дивизија; на простору Бабичке Горе и у горњем току реке Пчиња, и
- 23. дивизија: у рејону Сокобање и Буковика, и
- неколико партизанских одреда (Јабланички, Јастребарски, Врањски и др) са командним местима и партизанским че-

наш маршевски покрет и намерава да ноћу измакне!»

Из телефонског разговора 10. јула:

»Србија: 10. 7. отпочела је плански операција 'Трумф'; Архив VII, НАВ-Т-311, р. 191, сн. 191-278. и 763-1007.

¹⁹⁾ Из дневног извештаја Команданта Југоистока од 10. јула 1944. Врховној команди о дејствима на подручју Југоистока:

»Србија: Буг. снаге на Морави у полазном рејону (у складу са операцијом) 'Трумф'... Непријатељске снаге у рејону Бруса померају се у планину Јастребац, где већ отпочињу борбе са четницима»; Оп. цит, сн. 670-673.

Из белешке за реферисање групе АБВЕР обавештајног одељења Команде Југоисток од 10. јула 1944. о ситуацији у окупираној Југославији:

»Под немачким утицајем, у току су противмере од стране Д.М. (Драже Михаиловића, п.а). При томе су пребачене из североисточне Србије јаке четничке снаге и ангажоване на територији Књажевца, а са југозапада Србије на Ибар, односно на територију северно од Бруса»; Оп. цит, сн. 685-694.

²⁰⁾ Према извештају Главног штаба НОВ и ПО за Србију од 14. септембра 1944, у топличко-јабланичкој операцији је учествовало око 8.000 бугарских војника, око 6.000 недићеваца, око 12.000 четника и око 1.800 немачких војника, са 20 тенкова, 80 камиона и мањим бројем авиона; Архив VII, к. 181, рег. бр. 3/5.

тама и сеоским стражама, теренским десетинама, итд. на Јастрепцу, у Јабланици, итд.

Укупно у јединицама НОВЈ у овој операцији било је ангажовано око 15.000 бораца, у бригадама у којима, већина бораца, није имала већег ратног искуства и без основног наоружања и војне опреме.

Главни штаб НОВ и ПО за Србију је сазнао намере непријатеља, те још 22. јуна 1944, у вези са предстојећом офанзивом на слободну територију Топлице, Јабланице и Расине, шаље директиву²¹⁾ штабовима 21, 24. и 25. дивизије.

Деветнаеста српска бригада, са укупно четири батаљона и око 300 бораца, налазила се у саставу 25. дивизије, на западним обронцима планине Видојевица, односно у рејоним села Ргаје и Мркаљ, у трансверзали према месту Грабовац.

Првих дана извођења операције, 19. бригада се сукобила са деловима 27. бугарске пешадијске дивизије. Како је у току 13. јула, део четничких снага избио у рејоне села Прекашница и Доња Бејашица, штаб 25. дивизије је добио задатак да их протера на леву обалу Топлице.

Четрнаестог јула штаб 25. дивизије је наредио 19. бригади да са своја два батаљона поседне линију Пећанци - Дединац - Курилово Брдо, како би затворили правац који ову линију изводи на Топлицу. Командант бригаде је друга два батаљона оставио у дивизијској резерви, један у селу Товрљане, а други у Галибару.

Пошто се успешно борила против бугарских јединица, истовремено и прихватајући бригаде 21. дивизије која се повлачила југозападно од Куршумлије, 19. бригада је за ноћ 15/16. јул добила задатак да у оквиру дивизије, којој је претпотчињена и 17. српска бригада, нападне четничке снаге у сектору Белољин - Куршумлија како би их разбила.

Бригади је наређено да одмах при поседуња положаја, предузме све мере, како би се борци што боље утврдили:

»Нарочиту пажњу обратити изради утврђења за пушкомитраљезе, који представљају главну ватрену снагу наших јединица. За сва оруђа израдити увек по два до три резервна места«.²²⁾

Исто тако штабу 19. бригаде је скренута пажња да развије што јачу обавештајну службу, како би располагала са што више података о непријатељу:

»Подаци треба да садрже: где је непријатељ, који је непријатељ, колики је непријатељ, шта непријатељ моментално ради и

Зборник НОР, том. I, књ. 9, док. 8.

22) Архив VII, к. 181, рег. бр. 1/1.

шта намерава. По могућству сазнати одакле је тај непријатељ дошао на дотичну територију, у каквом је моменталном распореду и какав је ту морал».^{23>}

До коначне организације у обавештајној служби у 25. дивизији, дужност обавештајних официра у 19. а и у осталим бригадама, обављали су заменици команданата бригаде, односно заменици команданта батаљона и заменици командира чета.

Ради предстојећих тактичких поступака и правилне употребе јединице у борби, штаб 19. бригаде је почео да прави план напада, са свим елементима, наравно после разматрања ситуације код непријатеља.

Петнаестог јула четничке снаге, које су дошле у рејон операције, концентрисале су се на просторији Прокупље - Белољин - Куршумлија - Блаце. Њихов задатак је био да нападну нашу слободну територију на десној обали Топлице. Штаб 19. бригаде је проценио да се главни део четничких снага, тога дана, налазио на просторији Белољин - Куршумлија - Мерћез - Блаце.

Како је Главни штаб НОВ и ПО Србије наредио 25. дивизији да нападне ову четничку групацију, то су 16, 18. и 19. бригада, као и 17. која је била у оперативној потчињености ове дивизије, добиле одређене задатке.

Борци 16. бригаде су добили наређење да се прикупе на својим положајима Црна Чука - Ораовац, при чему су батаљони одмах запосели положаје према непријатељу, а 18. је упућена да поседне положаје на просторији Барбатовач - Кашевар - Попово Гувно - Чукарице.

»XIX бригада прикупиће се на својим досадашњим положајима у означено време²⁴ за XVI бригаду. Један батаљон упутити у напад правцем Барлово - Горња Тмава - Тмавски Забран и по достизању ове линије, задржаће се до доласка своје бригаде, која ће бити у дивизијској резерви. Овај батаљон ликвидираће бугарску посаду у Барлову. Остали батаљони ове бригаде кренуће са штабом дивизије правцем Горња Тмава - Барбатовачко Брдо, где ће цела бригада остати у дивизијској резерви до даљег наређења!»²⁵

У 18.30 часова, 15. јула, штаб 25. дивизије је дошао у 19. бригаду и заједно с њом извршио покрет. При штабу 19. бригаде на-

23) Ибид.

24) »Са ових положаја предузети наступање тачно у 20 часова и 15 минута у току данашњег дана напада на непријатеља!«; Архив VII, к. 1089, рег. бр. 2/1.

25) Из заповести штаба 25. дивизије од 15. јула 1944. штабовима 16, 17, 18. и 19. бригаде за напад на бугарске положаје у Плочнику и Барлову и четничке положаје у Вршевцу и Пљачковцу; Зборник НОР, том, I, књ. 9, док. 25.

лазила се и барбатовачка команда места, која је упутила Једну десетину на располагање штабу 16. бригаде, да као добар познавалац терена, доведе борце најсигурнијим правцем до непријатељских положаја.

Штаб 19. бригаде је приликом припреме за покрет упозорио борце да воде рачуна о наиласку тенкова, с обзиром на то да су комуникације биле повољне за њихово кретање, те да обрате пажњу приликом преласка путева и заузимања положаја. Рањенике које је бригада имала од окршаја вођених неколико дана раније, носили су собом. Посебно су били разрађени и знаци распознавања који су, с обзиром на предстојећу борбу, били веома симболични и мотивирајући:

»Борбени знаци за 15/16. о.м. - Позивни: ДРМАЈ! Одзивни: СРБИЈО! Борбени знаци за ноћ 16/17. о.м. - Позивни: УДАРАЈ! Одзивни: СРБИНЕ!

Дневни борбени знаци за 16. о.м. - Позивни: Три пута махање капом у круг изнад главе. Одзивни: Пушка увис изнад главе.

Дневни борбени знаци са 17. о.м. - Позивни: Пушка водоравно изнад главе. Одзивни: Махање капом трипут укруг изнад главе«.²⁶⁾

Како су бугарске јединице смениле четничке групе на левој обали Топлице 17.јула, то је један батаљон 19. бригаде упућен да врши сталне притиске и узнемиравања, те да их веже за себе.

Главни штаб НОВ и ПО Србије забранио је 25. дивизији да врши фронталне нападе, с обзиром на то да су бугарске јединице дошле на четничке положаје, те јој наређује да врши сталне препаде, диверзије на комуникацијама и везивања за себе што јаче непријатељске снаге, како би то пружио могућности јединицама 21. дивизије да ефикасније дејствују.

Деветнаеста бригада, заједно са 16. и 18. бригадом, у ноћи између 15/16. јула нападала је на одсеку Барлово - Тулари. Но, како су противничке снаге биле изразито надмоћне, то су бригаде враћене на десну обалу Топлице. Штаб 25. дивизије је анализирао детаље ове борбе и критички се осврнуо на непотпуни успех јединица и борбена дејства дивизије.²⁷⁾

И командни састав 19. бригаде извршио је анализу борбених дејстава јединице у току протекле ноћи па је, како јој је наложено из штаба дивизије, указано на потребу веће иницијативе одељења, водова и чета које би сталним нападима узнемиравале

ад Архив VII, к. 1089, рег. бр. 2/1.

²⁷⁾ Основни разлози су: несолидна припрема јединица за напад, нецелисходан маневар и борбени поредак дивизије која није комбиновала фронталне нападе са обухватним ударима, итд. Детаљније о томе видети М. Пантелић, наведено дело, стр. 29-30.

непријатеља, вршиле на њега притисак и стално држале ситуацију у својим рукама.

Непријатељ је, међутим, често ради узнемиравања прелазео током дана на нашу страну и вршио насилна извиђања. Штаб бригаде је одлучио да то спречи постављањем заседа, нарочито у току ноћи и на правцима према Топлици, тј. на погодним местима кретања противника. Командири чета су водили рачуна да се приликом постављања заседа бирају најпогоднија места, која се могу и добро маскирати и која имају најбоље могућности како за дејства, тако и за одступања.

За 17. јул бригада је добила нов размештај и нове задатке. С обзиром на то да је била одређена за дивизијску резерву, два батаљона су запосела рејон у селу Товрљане, у коме је био и штаб дивизије и у селу Широке Њиве, са једним батаљоном.

После запоседања новог положаја у бригади је прорађено наређење штаба дивизије у вези са даљим унапређивањем извиђачко-обавештајне активности, узнемиравањем противника постављањем заседа и организацијом везе.

Команданти батаљона и командири чета су објашњавали како сваки борац треба да зна и да се труди да што више сазна о непријатељу:

»Оно што је за нас увек важно и по чему ми ценимо непријатељске снаге, тј. намере непријатеља - то је распоред његових снага. Треба сазнати све о јачини непријатељских снага, њеном распореду, о њеном моралу и о намерама«.²⁸¹

Борци су оспособљавани како, којим методама и начинима да врше насилна извиђања непријатеља, почев од извидница до насилног извиђања целом јединицом. При насилном извиђању непријатељ се приморава на одбрану те је принуђен да отвара ватру, при чему се могу доносити закључци о величини и снази непријатеља који се напада.

Посебна пажња је обрађена солидној претходној припреми при издавању задатка и непосредно пред полазак у извиђање, што је све било регулисано израдом плана извиђања.

Командири су истовремено оспособљавали и курире, како би везе са вишим и другим јединицама биле добре. За курире, којима су набављани и коњи, бирани су најспособнији борци.

Упоредо са радом на даљем борбеном оспособљавању јединице, радило се и на дисциплинском учвршћењу бригаде, однос-

²⁸¹ Из заповести штаба 25. дивизије од 17. јула 1944, Зборник, том I, књ. 9, док. 27.

но спољњем изгледу и понашању. Тако је 14. јула у депеши од 07.15 часова штаб 25. дивизије наредио свим бригаама:

»Одмах наредити и спровести обавезно ношење црвене петокраке звезде и правилно поздрављање свих старешина.«²⁹

У 19. бригади су, тада, као и у 16. и 18. чете биле формиране од десетина, тако да у свом формацијском саставу чета није имала водове. Штаб 25. дивизије је, 18. јула, полазећи од чињеница да таква »формација наших чета не одговара степену развоја наше војске, јер се на тај начин умањује способност јединица - чета, као и из разлога бољег уздицања четних кадрова« - наредио - »да се чете формирају од водова. У четама јачина 45 - 60 бораца формирати три вода, а у сваком воду формирати по две десетине. У четама јачине до 45. бораца, формирати 2 вода, а у сваком воду, такође, по две десетине. За воднике одредити најбоље десетаре.«³⁰

Истог дана је штабовима 16, 17, 18. и 19. бригаде упућено и наређење Главног штаба НОВ и ПО за Србију од 29. јуна, у вези са предузимањем посебних мера за заштиту од непријатељске пропаганде:

»Имамо тачне податке да непријатељ врбује или шаље у наше редове њему одане људе, који врше пропаганду међу борцима наших јединица и ове наговарају на дезертерство... «³¹

То је и у 19. бригади наметнуло потребу већег партијског рада, а командном саставу предузимање различитих мера, као што су вођење бриге приликом мобилизације, праћење рада новопримљених бораца, забрану преласка цивилног становништва у време извођења борби, а посебно сузбијање непријатељеве пропаганде. Сваком борцу је речено да ће се дезертерство строго кажњавати на војном суду.

Немачка операција »Трумф«, која је започела 10. јула нападом непријатеља на 16. бригаду 25. дивизије, завршена је 17. јула, југозападно од Аесковца, када је отпочело прегруписавање непријатељских снага за операцију »Кераус« (Kehrauss).³²

²⁹ Архив VII, к. 1089, рег. бр. 11/1.

³⁰ Оп. цит, рег. бр. 7/1.

³¹ Штаб 25. дивизије је то наређење Главног штаба НОВ и ПО за Србију од 29. јуна 1944. јединицама упутио 18. јула, наређујући посебан поступак у случају непријатељеве пропаганде или појаве дезертерства.

³² У студији »Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945« књ. 2, стр. 257. наводи се непријатељева акција под шифром »Халали« која је почела 19. јула; М. Перовић, »Јужна Србија« (1951) цитира наредбу штаба 27. бугарске пешадијске дивизије за акцију »Халали«, од 18. јула 1944, која почиње у 05.00 часова 19. јула.

Циљ ове операције (19-26. јула, с накнадним чишћењем до 6. августа) био је: разбијање 21, 24. и 25. дивизије на ширем подручју Проломске планине и Лебана, односно дејства у међуречју река Топлица, Јужна Морава и Јабланица.

Главни штаб НОВ и ПО за Србију је 18. јула наредио 25. дивизији да се пребаци на Кобаоник, ради напада на четничке снаге, а 17. и 19. бригади - да преузме дотадашњи сектор дивизије.

Ово наређење је уследило после извештаја 21. српске дивизије да је око 5.000 четника, после повлачења, напало положаје јединица НОВЈ на Лепенцу, а делом према Брусу.

Деветнаестој бригади је наређено да заузме положаје на одсеку: Горња Топоница - Горња Коњуша - с. Грабовница, с тим да један батаљон затвара правац од Белог Камена. Обема бригадама командовао је мајор Драгослав Петровић, начелник штаба 25. дивизије.

Истог дана, 18. јула, штаб 25. дивизије је наредио 19. бригади да »ујутро рано 19. о.м. поседне положај и затвори правац: с једним батаљоном положаје према Белом Камену (Праје), а са остала два батаљона положаје од Горње Топониде - Грабовица - Доњег Дединца... Један батаљон да упути у 3 часа ујутро на положај Црна Чука - Грабовац«.³³⁾

Бригади је наређено да на левом положају одржава везу са 17, а на десном крилу са 16. бригадом, да извесне снаге остави у бригадној резерви, да се припреми сува храна, али и да се поведе изванредан број стоке за клање.

Деветнаестог јула, када је отпочела операција »Кераус«,³⁴⁾ 19. бригада се налазила на положајима у сектору: с. Космача - с. Крток. Стављена је под команду 24. дивизије иако се предвиђало да

³³⁾ Из заповести штаба 25. дивизије од 18. јула, Архив VII, к. 1089, рег. бр. 6/1.

³⁴⁾ Из »Ратног дневника Команде групе армија 'Ф', из телефонског разговора од 16. јула:

»Србија: У току је планско прегруписавање снага које учествују у операцији 'Трумф'... за акцију јужно од Топлице "Кераус"!»

Из телефонског разговора 17. јула:

»Србија: Јединице се налазе у прегруписавању за операцију ТСераус'. Непријатељске снаге, после наизменичних борби са четницима, прешле су Топлицу на два места и кренуле правцем севера и северозапада. Главна пруга, услед рушења експлозивом, у више махова била је у трајном прекиду!»

Из телефонског разговора 18. јула:

»Србија: Прегруписавање код Бугара за операцију "Кераус"; се одвија плански. Напад четника на црвене снаге, које су продрле преко Топлице у правцу запада!»

Из телефонског разговора 19. јула:

»Покрети црвених дивизија у јужном делу Србије су од све већег значаја. Операција ТСераус': главнина 27. бугарске дивизије кренула је 19. јула из долине Топлице у правцу југа!» Архив VII, НАВ-Т-311, р. 190, сн. 191-278.

ускоро крене у састав своје дивизије, која је преузела одбрану десне обале Топлице. Тако се сада, под привременом командом 24. дивизије, 19. бригада нашла у одбрани сектора Пуста Река - Топлица, од очекиваног напада бугарских јединица, који су доукли појачања и поседају и утврђују раније четничке положаје.

У току дана 19. бригада је заузела и утврдила се на положајима изнад Космаче (лево Мала Пупавица, десно до села Арбанашке), како би затварала правце од Дединца - Соколовица и Праје - Арбанашка. Везу је одржавала на левом крилу са 17, а на десном крилу са 11. бригадом 24. српске дивизије.

Одмах по поседању положаја, под своју команду је ставила партизанске страже и команде места, организовала обавештајну службу на својим правцима извиђања.

Око 17.30 часова 19. јула бригаду су нападе снажне снаге Бугара и Л>отићеваца. Јака непријатељева артиљеријска и минобацачка ватра тукла је њене положаје на Црној Чуки - Голом Брду - Пећанци, али су борци одолевали. Нешто иза 18.00 часова предузет је јуриш бригаде и непријатељ је ускоро почео да се повлачи. Међутим, због наиласка бугарске авијације морала је да одступи на положаје Трнов Лаз - к. 721. Трећи батаљон је, такође, због јаког налета противника, морао да се повуче са Ргачке планине ка Сјеничком Статовцу.

Заједно са осталим јединицама и 19. бригада се нашла у новој ситуацији. Тога дана је непријатељ јаким снагама отпочео напад са полукружне основице Куршумлија - Туларе - Прокупље - Косанчић - Лебане. Све јединице 21, 24. и 25. дивизије пружале су жесток отпор. Али, »захваљујући огромној надмоћности у људству и техници непријатељ је успео да продре на слободну територију. Бугарска 27. дивизија је потисла 19. бригаду 25. дивизије и истог дана избила на Видојевицу и Ргачку планину«.³⁵

Како је Главни штаб НОВ и ПО за Србију 21. јула одлучио да се ради задобијања у времену организује маневарска (задржавајућа) одбрана, док Оперативна група дивизија НОВЈ не избије на Копаоник, а да затим предузме офанзивна дејства у сусрет овој групи, то је 25. дивизији наређено да запоседне зону Округлица - с. Барје, односно да напусти просторију Хајдучка Чесма - Превој.

Снажне бугарске снаге, подржаване тенковима, авијацијом, артиљеријом и коњицом, у преподневним часовима 21. јула нападе су наше положаје и после јачег отпора 19. бригаде, којој је

35) Детаљније о овоме видети у студији »Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945«, стр. 225, књ. 2.

садејствовао бугарски батаљон »Георги Димитров«, успеле су да до 13.30 часова овладају положајима.

Деветнаеста бригада се и даље налазила ван борбене зоне дејства 25. дивизије која је у извештају Главном штабу НОВ и ПО за Србију тога дана, послала депешу:

»Моментално се чује јака борба на сектору 19. бригаде.«³⁶⁾

У исто време и љотићевци и недићевци су напали на положаје у Пустој Реци, а с југа из Лесковца, у 100 камиона стигле су и одморне немачке снаге.

Уследило је ново пребацивање јединица на просторије горњег тока Топлице, на источне падине Копаоника. Деветнаеста бригада је враћена под команду своје, 25. дивизије и одмах после извршене смене, упућена је на просторију 18. бригаде. У ствари, 21. јула,³⁷⁾ 19. бригада је затварала правац који излази на Соколовицу од правца Космаче - Товрљана - Пећинци - Арбанашка, с задатком да их брани по сваку цену. Тек сутрадан, 22. јула је кренула правцем Власово - Гајтан - Бучумет - Рафуна - Бувди - Барје, где се вратила у састав 25. дивизије.

Двадесет и трећег јула³⁸⁾ бригада је заједно са деловима штаба 25. дивизије, с болницом и болничким курсем и с батаљоном који их прати, кренула правцем Црни Врх - Тупалски вис - Радевачка Чесма - Кодра Шалонет - Синонове.

Јаке немачке снаге, заједно са бугарским и четничким јединицама, избиле су 24. јула на Соколов Вис и Велики Под, па су 21. и 24. дивизија биле принуђене да се пребаце на десну обалу реке Јабланице. Деветнаеста бригада је добила задатак да у оквиру дивизије брани Тупалски вис, преко кога је водио добар пут. Борци су отпочели да праве барикаде обарањем стабала и да запречавају делове пута нагазним Ки и на ма, како би онемогућили продор тенкова од Тупалског Виса преко Радевачке Чесме.

Запречавање комуникације борци 19. бригаде извршили су по свим правилима партизанске тактике. Стабла су обарана на усеченим местима пута, на окукама чија је једна страна стрма, а друга се вертикално пење увис, на местима где се налазе дубоке

³⁶⁾ Архив VII, к. 1089, рег. бр. 11/1.

³⁷⁾ Из »Ратног дневника Команде армија 'Ф':

»Операција "Кераус": противник продужава са покретима одвајања у правцу југа и југоистока. Наше борбене гупе одржавају само слаб додир са непријатељем!« Оп. цит, сн. 221.

³⁸⁾ Оп. цит, сн. 222:

»Непријатељ жилаво држи гребене Соколских и Арбанашких планина и супротставља се нападима бугарске 22. дивизије. Четничка група Ђајел' наводно је одбацила непријатеља преко пута Куршумлија - Босиљево у правцу североистока!«

јаруге, итд. У исто време вршили су и прокопавање пута, од једне ивице до друге, најчешће до ширине рова, до 5 метара. Ровови, прокопи били су дубине и до 2 метра, држећи се начела »да ниједна препрека не представља за непријатеља озбиљу препреку, ако није и брањена ватром«, те су радили и заклоне за себе и своја оружја.

Борци су се кретали према југу у маршевским колонама, истурајући претходницу, заштитницу и побочнице. Били су у улози левог бочног обезбеђења дивизије, приликом марша према Китки (к. 1154). Сваки командир је упозорио борце и предузео мере да се пази на властито обезбеђење, посебно приликом преласка појединих потока и мањих речица. Како се очекивао и напад појединих непријатељски расположених тзв. арнаутских група и њихових одреда милиције сви елементи обезбеђења дејствовали су ефикасно и моментално. Зато је због боље прегледности и избора доминантног положаја за напад, или одбрану, маршевање вршено гребенима што је, међутим, успоравало кретање.

Током маршевања предузимане су и друге мере обезбеђења, као што су: маскирање, одржавање везе (сваких пола часа испаливана је по једна ракета).

»Формирани смо у току седме офанзиве, у доста тешким условима«. Успели смо да се окупимо, а већ су нас непријатељске снаге нападале од Куршумлије и Копаоника.

Наша бригада је могла успешно да дејствује, јер смо се стабилизовали у покрету. На Барлову нам је изгинуло неколико истакнутих бораца. Међу њима је било и другова који су по налогу Окружног комитета КПЈ за Топлиду послати у јединице, махом на руководећа војно-политичка места.

Све борбе у седмој офанзиви су биле тешке. И упркос жељи да нанесемо непријатељу што веће губитке, морали смо да се у борбу повлачимо у правцу Јабланице и Кукавице. У једном тренутку на окупу су били и Главни штаб НОВ и ПО за Србију, Покрајински комитет СКОЈ за Србију, део Покрајинског комитета КП Србије, Окружни комитет Топлице и други. Ситуација је била изузетно тешка, те је донета одлука да се пробијемо ка Косову, односно ка Косовској Каменици и Гњилану.

Наишли смо на неочекивани отпор. Али, наизглед је све било мирно: села напуштена, стока лута пољима, куће празне.

У таквој атмосфери нашу јединицу су из заседа нападали Шиптари. Били су у групама по неколико сакривени у папрати.

На правцу ка Каменици, на једном пољу, испред нас искочише

|
> *

два човека, са камама у устима и бомбама у рукама. Бацили су бомбе на нас. Све је запрашало. Цело лице ми је било криво.

Док смо запуцали, они су нестали.

То нас је приморало да појачамо дисциплину, да јаче групишемо борце и јединице и да не дозволимо изненађења и препаде. Организовали смо и патроле.

На овом маршевању нисмо долазили у додир са балистима, већ бригаде 21. српске дивизије, која се кретала испред. Имали смо велике губитке, јер су балисти били и добри стрелци, али су користили заседе и маскирна места.

У непрестаним борбама смо и сами претрпели губитке: у 19. српској бригади било је десетак тешко рањених бораца, те смо цео један батаљон ангажовали да их носимо. Батаљони су се смењивали у ношењу рањеника. Све коње смо им дали. Ноћу смо имали највеће проблеме. Борци из равне Топлице и Добрича тешко су се сналазили по кршевитом терену. Курира је било мало.

»Иако је свима било тешко, рањенике нисмо хтели да остављамо!^(38a)

Штабу 25. дивизије било је наређено да по доласку на одређену територију, одмах припреми помоћно летелиште, које је и уређено на просторији с. Кололеч - Мучиврце, за прихват савезничких транспортних авиона и опреме.

Комесари су борцима објаснили војно-политички значај овог покрета, али је истовремено и указано и на евентуално непријатељско држање дела становништва, па је наложено да се према њему поступа крајње коректно, да се заробљеници одмах разоружају и пуштају кућама или користе као водичи, а да се приликом снабдевања набавка хране врши од старешина села, и то организовано.

Конкретан задатак 19. бригади гласи:

»XIX српска бригада прикупиће се на месту где се сада налази до 20 часова, одакле ће предузети покрет правцем одређеним за XVI српску бригаду (Девојкин Камен - Црни Камен) све до села Поличка, одакле ће кренути правцем, и то с једним батаљоном правцем Врућевце - Крајни Дел - Планица (к. 1066) где са овим батаљоном извршити потребна посудања положаја Планица. Са једним батаљоном кренути правцем Бујковце - М (к. 896) - Крајни Дел, где ће се задржати на чукама у западном делу овог села, тј. иза положаја Планица. Са једним батаљоном смес-

38a) рјз сећања Светислава Поповића Тиле, заменика политичког комесара 19. бригаде и партијског руководиоца 25. српске дивизије; изјава код аутора.

тите се на просторију Големи Камен - Горња Шипашница. Ова бригада служиће као бочно обезбеђење наше дивизије».³⁹⁾

Двадесет и петог јула уследили су нови покрети. Бригада је кренула правцем Драгобуца - Леска - Рождач - Добријанце - Сикирје - Здравча Глава (к. 1019) - Белановце - Островица - Борча - Пашин Говедарник - Попово Гумно. За њом је наступала 18. бригада.

Овај правац је водио на југоисток, а крајњи задатак који је добио штаб 19. бригаде јесте да се покрет заврши у месту Крива Феја и запоседне положаје са задатком да брани комуникацију у оба правца. Из Драгобуца требало је да крене 27. јула, у 16.000 часова.

Са 19. бригадом кретао се и штаб 25. дивизије, где су се налазиле јединице 22. српске дивизије и тамо је била организована народна власт.

Операција »Кераус« је завршена 26. јула и немачко командовање је сматрало да су закључно са овим уништени делови јединица НОВЈ, против којих су и изводили ову операцију.⁴⁰⁾

Тога дана, 26. јула, Оперативна група дивизија НОВЈ је прешла Лим и наступала правцем Голија - Ибар. Јединице 21. и 24. српске дивизије су упућене да поново ослободе Топлицу и Јабланицу, а 25. дивизија на јужне падине планине Кукавица, те да после форсирања Јужне Мораве дође у рејон Крива Феја.

С обзиром на чињеницу да непријатељ није у потпуности остварио циљ замишљен операцијом, те да је тога био и војнички свестан, организовао је накнадно чишћење борбеним групама које су и до тада биле ангажоване.⁴¹⁾

Двадесет и седмог јула непријатељ је поново напао наше снаге. У нападу су учествовале и борбене групе »Дизенер« и четници на простору јужно од Медвеђе, сматрајући да је, тек сада, јединицама НОВЈ нанео одређене губитке.⁴²⁾

³⁹⁾ Из заповести штаба 25. дивизије од 25. јула за наступање правцем Врућевци - Кололеч према Гњилану, Архив VII, к. 1089, рег. бр. 11/1-1.

⁴⁰⁾ »Операција ТСераус': очигледно је да је главнина непријатељских снага снажно потучена и као таква повукла се преко српско - албанске демаркационе линије. Додир са непријатељем одржава се само са заштитницама. Операција је тиме завршена, накнадно чишћење се продужава борбеним групама!« Оп. цит. сн. 223.

⁴¹⁾ »Мада се у току операције није успело у разбијању главнине непријатељских снага, ипак је пошло за руком, нарочито масовном употребом четника, да се осујети намера непријатеља да продре у правцу Ибра!« Оп. цит. сн. 224-225.

⁴²⁾ »Главнина снажно потучених непријатељских снага у операцији "Кераус" је поново нападана. Губици непријатеља у акцији Кераус на дан 24. и 25. 7. 29 мртвих, 302 заробљена, 8 митраљеза, 2 минобацача и 200 пушака!« Оп. цит. сн. 228.

Извлачење наших јединица сматрао је значајним резултатима,⁴³⁾ све док није био принуђен да се, под снажним противнападом јединица НОВЈ у правцу севера, повуче на нове положаје.

Оценивши ту ситуацију, штаб 25. дивизије је 27. јула наредио 19. бригади да заједно са 18. маршује правцем Драгожда - с. Рождач - Пашин Говедарник, те да Јужну Мораву форсира између места Прибоја и Моштанице.

У рано јутро 28. јула 19. бригада се зауставила на линији Облик - Петлова Чука - Црни Врх:

»Задржали смо се следећег дана на линији Облик - Петлова Чука - Црни Врх и следеће ноћи прешли комуникацију на два места код железничке станице Лепенац и код Дренова. По преласку и у току дана заузели смо следећи распоред: XVI бригада у селу Несврта, XVIII у селу Крива Феја и XIX у селу Ново Село. Распоред је исти до данас. Овде смо се задржали ради одмора и сређивања јединица које су тада биле у тешком моралном стању«.⁴⁴⁾

Протекао је дан без борби, што су борци искористили да се одморе. Обавештајци су дошли до података да непријатељске снаге, углавном обезбеђују комуникације у долини Јужне Мораве, да су подигле велики број караула на одстојањима 1 - 3 км и да се у њима налазе групе од по десетак војника. Но, тада се није могло сазнати да ли непријатељ располаже тенковима и блиндираним колима, што је бригади налагало веће мере опреза, с обзиром на то да се у долини Јужне Мораве налазе делови бугарских јединица који патролирају блиндираним возовима.

Морал у овој бугарској 29. дивизији био је изразито на ниском нивоу,⁴⁵⁾ а један од главних разлога јесте што су делови дивизије били распоређени по околним селима ради заштите железничке комуникације којом су Немци увелико отпочели да извлаче ратни материјал, као и противавионско оруђе из неколико ПА батерија које су биле у заштити фабрике молибдена у Мачкатици.

Наредне ноћи, 28/29. јул било је предвиђено пребацивање на десну обалу Јужне Мораве. За овај покрет 19. бригада је добијала наређење да се креће правцем Црни Врх - Гађано Дрво, а да ре-

⁴³⁾ »У Србији операција 'Кераус' је постигла потпуни успех; непријатељ је био принуђен да измакне у правцу југа!« Оп. цит. сн. 231-232.

⁴⁴⁾ Из извештаја штаба 25. дивизије од 5. августа 1944. Главном штабу НОВ и ПО за Србију о борбама и покретима дивизије од 28. јула - 5. августа 1944, Зборник НОР, том, I, књ. 9, док. 77.

⁴⁵⁾ »Непријатељске снаге су продрле с обе стране Лебана против Бугара у правцу севера. Високи губици код Бугара у оруђу и несталим!« Оп. цит. сн. 234-235.

ку форсира на сектору Лепеница - Владичин Хан. По преласку требало је да се смести у с. Стајковце, а да један батаљон упути на положај Костиљњак (к. 1381) - Градиште (к. 1248), како би се затворио правац од Масурице и Сувојнице. За поподне 29. јул предвиђено је ново маршевање и поседање положаја на просторији Ново Село - Ланиште.

Команданти батаљона су добили задатак да у јединицама предузму све мере опреза, с обзиром на то да се у долини Јужне Мораве, поред железничке, налазе и две путне комуникације, на којима се крећу испријатељева оклопна борбена средства. У том смислу предузете су неопходне мере, како за напад, исто тако и за одбрану, премда је првенствени задатак био да бригада пређе несметано и да, без преке потребе, не води окршаје.

Како је бригада имала и рањенике, то су сељаци из околних места заједно са борцима преносили рањенике, дајући и своја воловска кола.

Од свих се очекивао нови напор, с обзиром на то да је наређено да се покрет изврши ноћу.

У зору 29. јула бригада је стигла у Стајковце. Исхрана је била врло отежана, јер и народ није имао хлеба - четници и Бугари су им били отели све залихе жита, а чак и мекиње. Борци су били исцрпљени и, практично, неспособни да даље маршују. Тако исто стање је било и у другим бригадама, па је штаб дивизије наредио одмор.

Јужна Морава је форсирана ноћу, 29/30. јула и бригада се зауставила у месту Ново Село. Морал бораца је опет био на висини, али је свима био потребан дужи одмор.

»Војска је последњих дана водила тешке борбе, те је много заморена. Са собом носимо и водимо 400 рањеника и болесника. Потребно је да се војска бар кратко време одмори и нахрани да би се оспособила за акције.

Потребна нам је обавештајна служба да добивамо податке о ситуацији. Такође би требали да знамо ваше намере о акцијама да би се могли оријентисати... «⁴⁶⁾

Ноћу, 31. јула шест савезничких авиона је допремило материјалну помоћ. Дивизија је добила 1.500 пари ципела (од којих је 600 дато у магацин Врањског округа, јер су бројеви били мали), 50.000 зрна за маузер оружје (такође предато магацину), 15.000 зрна за британско оружје, нешто брашна и униформи.

⁴⁶⁾ Из писма штаба 25. дивизије од 29. јула штабу 22. дивизије у вези с пребацивањем 16, 18. и 19. бригаде на просторију Крива Феја; Зборник НОР, том. I, књ. 9, док. 47.

Одмор, материјална помоћ од савезника, добар пријем код народа, а посебно добре вести које су чули на бригадној конференцији - да је у преподневним часовима 31. јула предстражни батаљон 16. бригаде потукао два бугарска батаљона, као и да су борци док су борбе вођене оборили један бугарски авион, док је други умакао - утицале су да је морално стање у 19. бригади било на великој висини.

Током наредних ноћи савезнички авиони су наставили да допремају помоћ и за дивизију је ноћу 31. јула / 1. августа добијено доста брашна, и оружја - 55 пушкомитраљеза, 65.000 зрна муниције, 60 машингевера и др. Двадесет и пета дивизија је тада бројала 2.100 бораца и била наоружана са 4 бацача, 6 цон-була (митраљез) имала је 180 коња, што је све врло мало. Око 110 рањеника је пребачено са привременог летелишта савезничким авионима у војне болнице савезника, до италијанског аеродрома Бари.

С обзиром на то да је главнина удара непријатељеве операције »Кераус« отпочела да јењава, те да непријатељ своје главне снаге концентрише ради напада на простор југозападно од Лесковца, штаб 25. дивизије је известио Главни штаб НОВ и ПО за Србију да намерава, у складу са директивама, даљи покрет - 5. августа - правцем »Црна Трава и даље источна Србија... Наша намера је да избијемо у рејон Сува планина, одакле ћемо кренути преко Нишаве према ситуацији... «⁴⁷⁾

Шестог августа је операција »Кераус« завршена.⁴⁸⁾ Тога дана је Главни штаб НОВ и ПО за Србију наредио 25. дивизији да се хитно пребаци на територију Бабичко - Поречје, те да дејствује на непријатељеве гарнизоне и по комуникацијама.

Поступајући по директивама Главног штаба НОВ и ПО за Србију, штаб 25. дивизије је наредио бригадама нови покрет.

Учешће 19. бригаде у топличко-јабланичкој операцији, штаб 25. бригаде је оценио успешно, уз напомену да је то млада јединица, а да су борци, претежно без већег борбеног искуства, у протекла два месеца стално маршевали и водили окршаје. Топличко-јабланичка операција је, у ствари била одбрамбена,⁴⁹⁾ с ни-

⁴⁷⁾ Оп. цит, док. 77.

⁴⁸⁾ Из »Ратног дневника команде Група армија 'Ф«, АВИИ, НАВ-Т-311, р. 190, сн. 801:

»Против непријатељских раштрканих група које су продрле према истоку и на многим местима прешле Ибар, упућени су делови четничких група 'Вајел' из простора Брус у правцу планине Копаоник.

Операција ТСераус' је завршена!»

⁴⁹⁾ Детаљније о овоме видети: М. Пантелић, наведено дело, стр. 39[^]13.

зом офанзивно-одбрамбених дејстава. Командни састав 25. српске дивизије је, међутим, неповољно оценио наређење Главног штаба НОВ и ПО за Србију,⁵⁰⁾ који је руководио операцијом, раздвајање 25. дивизије на две тактичке групе, од којих је прва - 16. и 18. бригада - марширала правцем Копаоник, а друга - 17. и 19. бригада - добила задатак да брани дотадашњу одбрамбену зону дивизије.

У времену када је 25. дивизија за себе везивала снаге 27. бугарске дивизије и знатне четничке снаге, два батаљона 19. бригаде, размештени у Товрљану, представљали су јаку дивизијску резерву.

Посебно се истичу дејства 19. бригаде против 122. бугарског пешадијског пука:

»Задржавајућа одбрана дивизије на правцу Куршумлија - Соколовићев вис - Медвеђа - Округлица не би се могла сматрати сасвим успешном. Изузетак чини жесток отпор 19. српске бригаде бугарском пуку (ојачаном коњицом и подржан с снажном артиљеријско-минобацачком и авијацијском ватром) на правцима Видојевички камен - Рогачка планина и Бели камен - Радан планина«.⁵¹⁾

Млада 19. српска бригада је у протекла два месеца, од формирања до форсирања Јужне Мораве непрекидно маршевала и водила борбе против технички надмоћнијег противника.

У том смислу светли пример представља лик Миодрага Новаковића Џуца, команданта 19. бригаде:

»Џуцина храброст и руковођење целог штаба 19. бригаде омогућили су вишедневну борбу са далеко надмоћнијим четничким и бугарским снагама; да се ови положаји задрже, јер смо у то време очекивали и долазак Пековог (Пеко Дапчевић) корпуса из Црне Горе и Санцака на Копаоник и те положаје смо морали упорно да држимо. То смо успели све до 12. јула 1944. године. У тим борбама било је и фронталних борби и у томе се баш одликовао Џуца. Захваљујући његовој 19. бригади и неким снагама 4. српске НО бригаде, одржали смо те положаје и после вишеструких јуриша и противјуриша према четницима који су заузели све доминантне положаје на Великом Копаонику. Доцније, среди-

⁵⁰⁾ Главни штаб НОВ и ПО за Србију је обезбеђивао висок степен оперативног садејства својих снага на јужносрбијанском војишту и Оперативне групе дивизија НОВЈ. То је остваривано маневром и бојевима 21. ударне дивизије у више махова; оп. цит. стр. 40.

⁵¹⁾ М. Пантелић, наведено дело, стр. 43.

ном јула, имали смо задатак да бранимо положаје слободне територије у Топлици и Јабланици на десној обали Топлице у висини села Грабовца, Товрљана и Космаче. Његова бригада је, у вишедневним борбама против бугарских јединица и бугарске артиљерије, издржала на истим положајима, бранећи слободну територију - док Џуца⁵²⁾ није рањен. Кад је рањен, није хтео да иде у болницу. ..

Била му је то четврта рана.«⁵³⁾

- ⁵²⁾ После рањавања Миодраг Новаковић Џуца је стављен на располагање штабу 25. дивизије, а касније се бавио обавештајном делатношћу. Уместо њега, за команданта 19. српске бригаде постављен је Димитрије Писковић Трнавац.
- ⁵³⁾ Казивање Драгослава Петровића Горског, генерал-пуковника у пензији, у то време начелника штаба 25. дивизије, магнетофонске забелешке од 13. марта 1981, стр. 2-3; извор у: др Благоје Стокић, »Миодраг Новаковић Џуца«, издање »Младост«, Нуприја, 1985. године.